

„Aki el tudja fogadni, hogy a börtönben kell meghalnia, az minek éljen még éveket?”

„Why should one who accepts that they will die in prison have to live on for years?”

Solt Ágnes

Dr. PhD, tudományos főmunkatárs
Országos Kriminológiai Intézet,
Bűnözéskutatási és Elemzési Tudományos Osztály
solt@okri.hu

Absztrakt

Cél: A tanulmány célja, hogy kérdéseket vessen fel a tényleges életfogytiglan szabadságvesztés-büntetés intézményével kapcsolatban, valamint megmutassa, hogyan változik, és milyen hatások érik a bűnös, társadalomból kitisztított és évtizedeken keresztül fogvatartott személyt.

Módszertan: A kvalitatív, longitudinális kutatás adatgyűjtési szakasza 2011 márciusától 2020 decemberéig, tíz éven keresztül zajlott, a mintába vont személyekkel évi 3–4 alkalommal, átlagosan 1,5–2 órás interjúk formájában. A narratív interjúkat tartalomelemzéssel dolgozta fel a szerző.

Megállapítások: A személyiségfejlődést és mentalitásváltozást a büntetés-végrehajtás képes elősegíteni, de képes ellehetetleníteni is. A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetés jogintézménye kizárja az elítélt mentalitásában bekövetkező pozitív irányú változás lehetőségét, miközben a hosszú ítélet alatt az elítéltek személyiségfejlődésére van esély. A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetés jogintézménye – a felülvizsgálat lehetőségéből való végérvényes kizárás miatt – a nyomozó hatóság és az igazságszolgáltatás rendszerének tévedhetetlensége esetén lehetne racionális intézmény.

Érték: A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés jogintézmény újragondolásának lehetősége. A büntetés-végrehajtás számára hasznosítható empirikus tapasztalatok. Az extrém hosszú ítéletek tapasztalatainak és gondolatainak ismerete.

Kulcsszavak: tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés; hosszú ítéletes fogvatartottak; a szabadságvesztés-büntetés hatásai; börtönadaptáció

Abstract

Aim: The main goal of the study was to raise questions concerning the long life sentence and to demonstrate how it evolves and impacts the criminal, who is cast out from society and incarcerated for decades.

Methodology: The qualitative, longitudinal research's data collection phase spanned ten years from March 2011 to December 2020, involving individuals in the sample who were interviewed 3–4 times a year, with interviews lasting on average 1.5 to 2 hours. The narrative interviews were analyzed using content analysis.

Findings: The prison system has the potential to facilitate both personality development and changes in mentality, but it can also hinder them. The legal institution of long life sentence excludes the possibility of positive changes in the convict's mindset, not taking into account that there is a chance for the inmates' personality development during their long sentences. The legal institution of long life sentence, due to the exclusion of the possibility of review, could only be considered a rational institution in case of an infallible investigative and judicial system.

Value: The opportunity to rethink the legal institution of long life sentence. Empirical experiences useful for the prison service. Understanding the experiences and thoughts of individuals with extremely long sentences.

Keywords: long life sentence; long term prisoners; effects of imprisonment; prison adaptation

A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés longitudinális vizsgálata

„Miért adtál esélyt, ha reményt nem?”

A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés (a továbbiakban: tész) ítélete tulajdonképpen abban különbözik az életfogytig tartótól, hogy az elítélt élete végéig a társadalomból kirekesztettként él, a felülvizsgálat lehetősége nélkül. Ez a jogintézmény azt feltételezi, hogy vannak olyan emberek, akikről biztosan tudhatjuk, a társadalomba való visszatérésük soha nem lesz elfogadható.

Sok, a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségéből kizárt életfogytig tartó büntetésre ítélt ezen legsúlyosabb büntetése azért születik, mert az elkövető az eljárás alatt tagadja, illetve nem bánja meg borzalmas tettét. Az azonban rendre előfordul, hogy az évek, évtizedek vezeklése után az elítélt ráébred tette súlyára,

bevallja és ténylegesen megbánja azt. Ekkor azonban már késő: az ítéleten változtatni nincsen mód.

Amikor a tész intézményéről szóló értekezéseket és szakmai vitákat olvastam, olyan jogászok érdemi és értékes gondolatokkal, logikai okfejtésekkel telített írásait láttam, akik elméleti síkon közelítve elemzik ezt a büntetést. Másrészről viszont gyakorlati ismeretek híján vannak mind az érintett elítéltek, mind pedig a fogvatartási körülmények vonatkozásában. S bár elméleti szinten nagyon fontos alapvetések járhatók körbe, azt gondolom, e jogintézmény megítélése kapcsán nem tekinthetünk el a gyakorlati tapasztalatoktól sem.

2011 márciusában történtek az első megbeszélések a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának munkatársaival arról, hogy egy hosszú távú, több mint tizenegy éves kutatást tervezünk¹ a tészre ítélt vizsgálatát fókuszba állítva (Antal, Nagy & Solt, 2008). A büntetés-végrehajtás szervezete előzmény nélküli kihívás elé nézett azzal, hogy vállalnia kellett a szabadulás reményétől megfosztott tézsesek őrzésének feladatát.² Ez a bv.-intézetek számára azt jelenti, hogy megfelelő motivációs, megelőző és biztonsági intézkedésekkel kell biztosítaniuk mind a fogvatartottak, mind pedig a személyi állomány tagjai személyes biztonságát, és az elítéltekkel az emberséges bánásmódot – évtizedeken keresztül. Ezen közben a tész intézményének jogszerűsége, nemzetközi normákba ütközése újra és újra kérdésként merült fel; a felülvizsgálat hiánya és a büntetés embertelensége körüli szakmai vita, a különböző álláspontok ütköztetése a mai napig folyik.³

A kutatás alapvető megfigyelési egységei voltak az elítéltek által választott túlélési stratégiák és azok időbeli változása; a felügyelet módszerei, eszközei és az elítéltekkel való viszonyrendszere; illetve a kapcsolati háló alakulása.

A kutatás első évében megismerkedtünk az akkoriban mindössze tizenhárom tézses elítélttel, akik a szegedi HSR-körleten élték mindennapjaikat.⁴ Az elítéltek száma fokozatosan nőtt, rendszeresen huszonnégy elítélttel beszélgettünk hosszabb időszakon keresztül.⁵

1 A kutatási jelentés végül 2023. évben készült el.

2 A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetés 1993 óta hatályos jogintézmény Magyarországon; az első jogerős ítélet 2000-ben született. 2011-ben a vizsgálatban 13 tézses elítélt vett részt, az ebben az időben a HSR (hosszúidős speciális részleg) körleten elhelyezett tézses elítéltek mindegyike.

3 A legutóbbi EJEB határozat 2021. október 28-án született. Az Emberi Jogok Európai Bírósága (újra) megállapította, hogy a tész ítéletek valójában nem kínálnak valós kilátást a szabadulásra, és mint ilyenek, nem egyeztethetők össze az Emberi Jogok Európai Egyezményével, a tényleges életfogytiglani büntetés nem felel meg az egyezmény 3-as cikkében foglalt, embertelen vagy megalázó bánásmód tilalmára vonatkozó normáknak (URL1).

4 A tézses elítéltek száma időközben nyolc elítélt halála után is 72 főre emelkedett (a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának hivatalos közlése, 2023. április 5.).

5 A kutatást Antal Szilvia munkatársammal kezdtük meg, majd 2015 évtől egyedül folytattam azt.

A kutatási tervben előre meghatározott kérdéseket terveztünk felvenni, évente három-négy alkalommal. Az elítéltek azonban csak nyitott beszélgetés esetében voltak hajlandóak velünk a kapcsolatot hosszú távon fenntartani. A kötetlen beszélgetések közben az általunk preferált témák felé irányítottuk a beszélgetést (börtönkörülményekkel való elégedettség, számára fontos topikok, kapcsolatai, tervei, problémái). Egy-egy interjú időtartama 30 perc és 3 óra közötti, és a beszélgetések időtartamának legalább egyharmada, de esetenként fele kapcsolaterősítő és bizalomépítő célzatú volt.

A kutatás teljes időtartama alatt legépel interjúk terjedelme egyes elítéltek esetében elérte az ezeröttszáz oldalt, de a legkevesebb is több száz oldalt tett ki.

A szövegben található idézetek a saját kutatásomból vett interjúrészeket.

Kutatási eredmények

A hazai és a külföldi szakirodalmat végignézve nem találtam hasonló körben végzett longitudinális kutatást. Az egyetlen friss vizsgálat, amelynek kérdésfelvetése alapvetően nagyrészt megegyezik jelen kutatással, egy angliai vizsgálat, ennek empirikus adatfelvétele másfél évig tartott. A mintaelemszám nagysága miatt eredményeit fontosnak tartom összevetni a magyarországi tészesek körében lezajlott kutatás eredményeivel. A keresztmetszeti vizsgálat, ha a mintában a büntetés letöltésének különböző fázisában álló hosszú ítéletes fogvatartottak szerepelnek, alkalmas arra, hogy az időbeli változásokat érzékeltesse, amely változásokat a börtönben eltöltött idő és ezzel összefüggő hatások eredményeznek. Mivel a brit kutatás több tapasztalata összhangban van saját tapasztalataimmal, a két kutatás eredményeiből párhuzamosan ismertetek részleteket.

Crewe és munkatársai 2020-ban publikálták kutatásukat és annak eredményeit (Crewe, Hulley & Wright, 2020). A könyv alapkérdése: mit teszünk az emberekkel, amikor hosszú időre megfosztjuk őket szabadságuktól? F fiatal, életfogytiglan fegyházbüntetésre ítélt fogvatartottak körében készült a vizsgálat, amely azt elemezte, hogyan tudnak az érintettek megküzdeni azzal, hogy életellenes bűncselekményt követtek el, majd azzal, hogy évtizedekre szabadságvesztés-büntetésre ítéltettek, végül pedig vajon milyen személyiségformáló hatással lehet rájuk a börtön, ha egyáltalán létezik ilyen hatása. A kutatásba több száz fogvatartottat vontak be, és különböző aspektusokból vizsgálták a bv.-intézetben eltöltött idő következményeit. Összességében azt találták, az idő múlása és a fogva tartás együttesen személyiségformáló hatást gyakorol az elítéltekre.

Számos megfigyelésük egybeesik azokkal a megfigyelésekkel, amelyeket én is tapasztaltam kutatásom során, annak ellenére, hogy a minta összetétele eltérő

volt.⁶ Azonban az a közös kutatási kérdés, hogy az extrém hosszú szabadságvesztés-büntetésre ítélték körében hogyan változik egy ember az évek alatt, hogyan viseli büntetését, milyen megküzdési stratégiákat választ, alkalmaz, összevethető.

A kontroll és az autonómia hiánya

Az önrendelkezés hiánya olyan béklyó az emberen, amely nem csupán a fizikai szabadságtól való megfosztottságot jelenti. Az egyén összes szükségletének kielégítése kikerül saját kontrollja alól, azt mások döntenek el, mikor mire van lehetősége.

„Szinte semminek nincs jelentősége. Én nem sírok, én már az állam tulajdona vagyok, úgyhogy azt csinálnak, amit akarnak.”

A folyamatos megvetettség övezte légkörben, „ridegtartásban” és magányosan ébredhetnek a tézsesek a jogerős ítéletet követően. Ezt nem megszokni kell, hanem kibírni. Elsőként annyi derülhet ki az elítélt számára, vajon egyáltalán el tudja-e viselni a szabad élet jogától való teljes megfosztottság tudatát, együtt tud-e élni a magánnyal.

„Amikor reggel fölkelek, szembesülök, hogy itt vagyok, mert meglátom ezt a rácsot, ez az első látvány. Minden napot újra kezdem, nem látom a célt. Így nincs, semmi olyan nincs, ami miatt csináljam. Sajnálom, hogy nincs halálbüntetés. Jobb lett volna, ha engem már felhúztak volna.”

Ha a tézses elvesztette a reményt arra nézve, hogy fájdalma enyhüljön, valószínűleg élete megszakítása felé fordul, vagy mentálisan visszafordíthatatlanul leépül. Fontos tapasztalat volt, hogy a tézsesek nem „pusztán” a börtönlétre kárhoztattak halálukig. Nagyon súlyos terhet cipelnek folyamatosan: a világ megvetésének és gyűlöletének tudatával kelnek fel reggel, fekszenek le este. Meglepett, milyen komoly nehézség, folyamatosan nyomasztó teher ez jóformán mindegyiküknek, függetlenül morális állapotuktól.

„Én vizet meg kaját nem adnék magunknak, de őszintén. Most se. Én ezért mondom, hogy nekem nem kéne itt élnem, mert nincs jogom hozzá. Nem tudok megbocsájtani magamnak. Nálunk nem volt olyan, hogy most öljük meg a másikat. Nincs olyan, hogy megérdemli a halálát.”

A fogva tartás első időszak minden esetben krízis, talán csak a többszörösen visszaesők esetében kisebb. A hosszú ítéleteseknél ez a válság még súlyosabb. A börtönbe kerülést követően a totális kontroll és az önmaga fölötti rendelkezés teljes hiánya bénítóan hat a fogvatartottra. Érdekes, milyen apró gesztusoknak,

6 Crewe és munkatársai kizárólag fiatal felnőtt fogvatartottakkal dolgoztak.

elenyésző részleteknek is jelentősége van egy olyan környezetben, ahol az autonómia morzsái maradhatnak csak meg. Tapasztaltam, milyen nagy hangsúlyt helyeznek a tézések például arra, hogy beleszólásuk lehessen a séta időpontjába, vagy abba, kivel mennek. Többen döntöttek úgy, hogy ennek hiányában akár éveikig nem mozdulnak ki a zárkájukból.

A legapróbb döntésekbe való beleszólás lehetősége döntően befolyásolta kedélyállapotukat. Mikor a zárkákba kamerákat szereltek fel, az elítéltek közül többen fenyegetőztek öngyilkossággal, vagy zuhantak mély depresszióba a végtelen kiszolgáltatottság és megalázottság érzésétől megszágyenülten.

Sokat jelenthet az autonómiaérzetben, ha a fogvatartottnak lehetősége nyílik különböző programokon és oktatáson való részvételre, ha főzhet, ha egyéb alkotó vagy sporttevékenységekben vehet részt, illetve másokkal kapcsolatba léphet, beszélgethet. Ezek a lehetőségek transzformálhatják a létezést életté, ezek azok a kedvelhető időtöltések, amelyek bizonyíthatóan megcáfolják azt a sztereotípiát, hogy „ezeknek az embereknek nincs mit veszíteniük”.

„Focizni szoktam, azt szeretem a legjobban a hétben. Övbilincsben megyünk le az épületen keresztül. Ott lent meg rohangálunk, mint a hatévesek.”

A hosszú ítéletes fogvatartottnak meg kell tanulniuk csak azzal foglalkozni, ami a befolyásolási körükön belülről esik, bár ez a szabályok változása és állandó szigorodása miatt nagy kihívás.

Crewe és munkatársai arra jutottak, hogy az elítéltek a kontroll iránti igényüket megtanulták az önkontrollra korlátozni.

„Én tudomásul vettem, hogy ez van, amióta behoztak ide, én teljesen lezártam a múltat. Egy kulccsal bezártam, az az én saját kis világom, ahhoz senkinek semmi köze, itt pedig élem azt az életet, amit engednek. Megtörténhet ez más-sal is. Tudomásul kell venni, hogy vannak dolgok, amin nem tudunk változtatni, és ha ezt az ember tudomásul veszi, akkor már mindent el tud fogadni. Ez van, ezt kell elfogadni.”

Autoritás és engedelmeskedés

Crewe-ék megfigyelései szerint az elítéltek nem megfelelő magatartásának célja nem a rendszer aláásása vagy személyek megtámadása volt, hanem élet-színvonaluk javítása (kábitószerezés, csencselés), az unaloműzés (szerencse-játékok), illetve a családi kapcsolatok fenntartása (mobiltelefonok mint tiltott tárgy használata, birtoklása).

A tézések körében nagyon hasonló mintázatok rajzolódnak ki, azzal a különbséggel, hogy többségük fogvatartási körülményei miatt (HSR) szinte lehetetlen

a kábítószer-használat, illetve a tiltott tárgyak birtoklása. Azok, akik nagykörleten vannak elhelyezve, könnyebben jutnak hozzá ezekhez a tárgyakhoz, és valóban megfigyelhető a hosszúidős fogvatartottaknál, hogy a szabálysértések és a fegyelmi vétségek oka a túlélésüket segítő határfeszítések eredménye. A mobiltelefonok mint tiltott tárgyak használata leggyakrabban abból fakad, hogy a telefonálásra engedélyezett időkeret rendkívül alacsony, a percdíjak pedig magasak.

Crewe és munkatársai megállapították továbbá – saját kutatási eredményekkel egyezően –, hogy a jó magaviselet oka legtöbbször egy fontos személyhez (általában családtag) való kötődés. A szabadulás mint cél minden jelenbeli előny elérését felülírja. A börtönszeméllyzettel szembeni ellenséges érzelmek a büntetés korai stádiumára korlátozódnak, bizonyos idő után csak a munkájukat végző emberekként tekintenek rájuk a fogvatartottak.

Az alkalmazkodási folyamat első éve

Az elítélteknek a börtön az élettere. Az alkalmazkodás folyamata átmenet a büntetés miatti tiltakozástól egészen a veszteség feldolgozásáig. E folyamat elmékedést, reménykedést, elengedést és elfogadást is takar. És sokszor a túlélésért folytatott küzdelmet is.

„A bekerülés volt a legnehezebb. A kör közepén álltam, kalandos volt. Van lágy rész, has, hónalj, ott nem marad meg a folt. Az első két év folyamatos rettegés volt. Azt akarták, hogy öngyilkos legyek.”

Az elítélteknek meg kell békülniük a büntetésükkel, és azzal, hogy hosszú éveket kell eltölteniük egy olyan helyen, ahol új, a korábbiaktól merőben eltérő megküzdési stratégiák nélkül elvesznek. A megküzdés és alkalmazkodás csak egy új célkitűzést követően jöhet létre. Az, hogy mi a kitűzött cél, és meddig tart az alkalmazkodás folyamata, fogvatartottanként eltérő.

„Hála istennek a bezártsággal engem nem tudnak megtörni. Engem, ami kimondottan zavar, az a netes világból kimaradni. Meg olyan dolgokról érzem, hogy lemaradok, ami az élet lett volna, azért ez kár. Ezt megélném én is.”

Az alkalmazkodás folyamata önreflexiót igényel, amelyre külső segítség híján nem mindenki képes. A korábbi tanulmányok a börtönkörnyezethez való alkalmazkodás folyamatát elsősorban a fizikai fenyegetettség és a túlélés szempontjából tárgyalták. A fizikai kizsákmányolástól való félelem azonban sem Crewe-ék, sem saját mintám körében nem szerepelt előkelő helyen a problémameérzékenységben a jogerős ítélet kiszabását követően.⁷

7 A jogerős ítéletet megelőző letartóztatás alatt azonban megjelenik.

A börtönlét elfogadása

Crewe és munkatársai azt találták, hogy azok az elítéltek, akik a büntetést valamelyest elfogadták, az elkövetett emberöléssel nem tudtak megbékélni. Szégyellni kezdték, vagy a korábban is érzett szégyen tovább erősödött bennük amiatt, hogy visszafordíthatatlanul gyilkosokká váltak. A tézsesek esetén ezzel ritkábban találkoztam, de találni itt is hasonló narratívát.

„Nehezebb együtt élni azzal a gondolattal, hogy mit tettem, mint az ítélettel. Ha most ledölnék a székről és meghalnék, nem érdekel. Nem érdekel, hogy hova vagyok bezárva.”

Úgy tűnik, hogy e büntetés végleges, megmásíthatatlan és síríg tartó volta blokkolja az emberölés bűne fölött esetlegesen érzett lelkifurdalást, és az elkövetőt saját szemében – legalább részben – áldozattá teszi.

„Inkább áldozatnak tartom magam. Nem voltam soha elkövető, mondtam, csak bűnrészes. Áldozatnak tartom magam, az ítélet súlyát tekintve mindenképpen. Bele kell törődni és úszni az árral.”

„Furcsán hangzik a részemről, mert én is tézses vagyok, de ez egy olyan gyökér egy ítéletfajta. Az ember bekerül a börtönbe, és várja, hogy meghaljon.”

Azok a fogvatartottak, akik ártatlannak vallották magukat, nehezebben küzdöttek meg a büntetésként kiszabott szabadságvesztés-ítéletükkel. A tézsesek körében az ártatlanság hangsúlyozása egyáltalán nem jellemző. Több elítélt viszont megkérdőjelezi a tett elkövetésének kétséget kizáró bizonyíthatóságát, vagy részben tagadja az elkövetést, illetve annak részleteit. Ezekben az esetekben valóban nehezebben fogadják el a rájuk kiszabott büntetést.

„Tudtam, hogy amit tettem, azért ezt érdemlem. Csak utólag jöttem rá, hogy az nem biztos, hogy annyit érdemlek, amennyit mondanak.”

„Inkább úgy vagyok veled, hogy ez a sorsom [...]. De hiába reménykedem abban, hogy újraprovizsgálják az ügyet [...]. Ahhoz megint egy akkora lelki erő kellene, hogy harcoljak, hogy kinek van igaza. Ha akkor nem bírtam, most még úgy sem bírom.”

Crewe és munkatársai hét olyan tényezőt azonosítottak, amelyek hatással voltak arra, hogy a fogvatartott a hosszú ítélet letöltésébe belenyugodjon. A hét tényezőtől négy a tézsesek esetében is megjelent, ezeket veszem sorra.

- 1) A jogorvoslati eljárásokat kezdeményező fogvatartottak a büntetésük és helyzetük elfogadásának kezdő időpontját voltaképpen kitolták. Csak miután nem maradt más jogi lehetőség számukra, döbrentek rá ítéletükre, annak véglegességére és az előttük álló évtizedekre.

A tézsesek körében néhányan szintén jogorvoslati eljárás megalapozásán dolgoztak és dolgoznak, de esetükben, talán az iratokhoz és a beadványokhoz való nehezített hozzáférés miatt is, ez a munka hosszú éveket, akár évtizedig

is elhúzódott. Ezen időtartam alatt lassan belefásultak az elítéltek a börtönbeli mindennapokba, minden nap elvesztették a remény egy darabkáját, és látszólag belenyugodtak az egyhelyben állás valóságába.

2) Azok a fogvatartottak, akik számára a börtönlét súlyos fizikai veszéllyel és bántalmazással jár, akik folyamatos rettegésben élnek, bizonyosan nem tudnak sem belenyugodni az ítéletükbe, sem elmélkedni és újraértékelni eseményeket. Ezen fogvatartottak számára az adaptáció kezdetét az jelentette, ha olyan helyre szállították őket, ahol nyugalomban tölthették napjaikat.

A tézsesek körében több alkalommal találkoztam azzal, hogy egy folyamatos fenyegetést jelentő és életveszélyes, éveken keresztül tartó előzetes letartóztatást követően, az átszállítás után nyugodt környezetbe kerülve vetett véget az elítélte a szuicid kísérleteinek, és tudta könnyedén elfogadni helyzetét.

3) A helyzet elfogadását önmagában az idő múlása is elhozhatja. Ahogyan múlik az idő, és az elítélte elszakad a kinti világtól és kapcsolataitól, úgy érkezik meg a jelen valóságába – a börtönbe.

A tézsesek körében, bár nem mindenki számára és sokkal kisebb mértékben elérhető a börtönben a társas lét, mégis jellemző ez a fajta – tulajdonképpen – életmódváltás. Az új kapcsolatok valóban fel tudják váltani a régieket: a bentiek a kintieket. Van néhány eset, ahol a zárkatársak közös hangot találtak egymással, ahol a kényszerű együttélés barátsággá mélyült.⁸ Az ilyen párok, kisközösségek stabilizálják az elítéltek érzelmi állapotát, és előnyösen hatnak az ítéletük, a benti életük végeláthatatlanságának elfogadására.⁹

4) Egyes fogvatartottak esetében a szegregációs periódusok voltak sorsdöntők: a hosszú órák, napok, hónapok, amit az elítélte egyedül egy zárkában, elmélkedéssel töltött.

A tézsesek esetében a szegregációs periódusok dominálnak. A kényszerű elmélkedésnek, az ingerszegény környezetnek lehetnek önreflexiót kiváltó és

8 Ezen közösségek megbontása azonban végzetes lehet. 2016-ban Szegeden történt egy dupla öngyilkosság éppen amiatt, hogy a felügyelet egy kialakult és sok éven keresztül jól működő barátság és együttélés megbontására tett kísérletet. Az elítélteket szét akarták választani, és külső munkára vinni. Mikor a döntés megszületett, a fogvatartottak egymás mellett és egy időben önakasztást követtek el. Egy tézses elítélte szerint a legrombolóbb és legtöbb konfliktust kiváltó tényező a kényszerű együttélés során az, ha kíséletesekkel kerülnek egy zárkába a hosszú ítéletes elkövetők. Ilyenkor a célok, kilátások, megküzdési módok és alkalmazkodási szokások, a teljes realitás annyira eltér, hogy emiatt gyakorlatilag összeférhetelenség alakul ki csupán az ítéletek hossza miatt. A másik elítélte szabadulására való várakozását, majd magát a szabadulást tézsesként megélni traumatizáló és konfliktusgerjesztő.

9 A bv.-intézeti biztonsági szakpolitika azonban a fogvatartottak néhány évente való mozgathatóságának cél-szerűségét fogalmazta meg, amelynek következtében több esetben a kialakult, a börtönkörülményekhez képest élhetővé tett életvitel megszakadt, az elítélte egy másik büntetés-végrehajtási intézménybe szállították. Ezek a mozgathatóságok súlyos kockázatot jelentenek az ön- és közveszélyre nézve az elítélte részéről, hiszen minden ilyen alkalom komoly érzelmi megrázkódást, és a már abszolválta megküzdési és alkalmazkodási folyamat megterhelő és nehézkes újraindulásának felel meg.

pozitív irányú, mentalitásváltozást előidéző hatásai, azonban ezekben az esetekben jellemzőbben eluralkodnak a súlyos személyiségproblémák, a traumatikus események feldolgozatlansága és az állandósult kilátástalanság, amelyek miatt segítő szakember nélkül az elítélt elvétve képes mozdulni a személyiségfejlődés irányába.

Három tényező, amely nem fordult elő a tézsesek körében:

- a mentális egészség, a gyógyszer- vagy kábítószer-használattal kapcsolatban a problémás szerhasználat felismerése;
- az áldozattal kapcsolatos érzékenyítő kurzusokon, a helyreállító igazságszolgáltatási programokon és hasonló beavatkozásokon való részvétel;
- kötelező terápiás kezeléseken való részvétel, ezzel párhuzamosan humánusabb környezetbe kerülés.

Magyarországon az érzékenyítő kurzusok, mentális egészséget segítő programok száma meglehetősen alacsony, s ha elvétve előfordul is, a biztonsági szemlélet következtében nem a tézsesek számára látogatható.

Remény és cél

Crewe-ék azt találták, hogy a fogvatartottak az ítéletük bármely szakaszában ugyanúgy arról nyilatkoztak, hogy a zene, a testmozgás, a főzés és az oktatás olyan dolgok, amelyek nélkül nem tudtak volna megbirkózni a helyzetükkel. Sokan ezekben az elfoglaltságokban találják meg azt a tevékenységet, ami viszonylagos problémamentességüket, lelki nyugalmukat segíti elő. Tekintheünk ezekre a megtartó erővel bíró értékekre erőforrásként, amelyek alkalmasak lehetnek arra, hogy az elítéltek elviseljék fogvatartotti életüket.

A tézsesek esetén megfigyelhetőek ugyanezek a jelenségek és a hozzájuk tapadó narratívák.

„Hogy miért kelek fel minden reggel? Nekem a tévéműsorok, hülyén hangzik, de sokat jelentenek. Hogy a jövő héten lesz a sorozat folytatása, meg lesz a foci eb, meg olimpia, mindig van valami.”

„Van kismalacom. Pénteken lesz két hete, hogy itt van, már nőtt, látszik rajta. Most is olyan kis patkány feje van, de úgy imádom.”

„Elkezdtem járni színjátszó körbe, megengedték. Nekem bejön.”

„Az az igazság, hogy a mi kis életünket ez a főzőszakkör annyira föl tudja dobni, hogy csak na.”

„Az érték a virágaim, meg a halacskáim, próbálkoztam, nevelgettem őket. Nagyon sokat szöszölök az akváriummal.”

„Ami nagyon sok mindenen átsegített, a könyv. De most olyan fokon megütött ez a hajtogatás, az origami, hogy hét hete nem olvastam egy betűt se.”

„El nem tudja képzelni, hogy mekkora öröm volt az, amikor ott a képernyőn megláttam az unokáimat. Ezzel a Skype-os beszélgetéssel. Rács sincs közöttünk, meg a plexi sincs, és nyugodtan beszélgethetünk.”

„Féléve belemerültem a versírásba. Ha belemerülök a versírásba, be sem kapcsolom a tévét fél nap.”

Az oktatásnak nagy szerepe van, illetve jó lehetőség arra, hogy még egy élete végéig bebörtönzött egyén is célt találhasson általa.

„Azt veszem észre, hogy megyek fölfelé. Nem azt mondom, hogy most már valóságos vagyok, de megszerettem a teológia tanulást.”

„Az adminisztrációban segítek számolgatni a tanárnőnek, csinálunk tanulócsoporthoz, és azoknak tartok korrepetálást. Ha vannak tanulmányi versenyek, azt is én szervezem. Szoktunk szellemi vetélkedőket tartani fenn a kultúrhelyiségben. Nem is tudom elmondani, hogy milyen jó.”

Az oktatásban való részvétel azonban nehezített, vagy egyszerűen lehetetlen a jelenlegi büntetés-végrehajtási gyakorlatban egy tézses elítélt számára. Mivel ezeknek az embereknek halálukig célt kell találni az intézmény zárt kapui mögött, így a lehetőségek kimerülése mind számukra, mind pedig a büntetés-végrehajtás számára rendkívül kockázatos.

Crewe és munkatársai azt írják, hogy a fogvatartottak célja, reménye, életben tartója három fő forrásra redukálódott: a családra, a hitre és az oktatásra. Az oktatás, a spirituális és vallási tevékenységek támogatják a mindennapi megküzdés formáit (Liebling, Arnold & Straub, 2011). Az olvasás és gondolkodás mentális szabadságérzetet ad. A spiritualitás és a vallási gyakorlatok kulcsfontossága abban rejlik, hogy az engesztelés, a megbocsátás és az erkölcsi fejlődés felé mutat utat. A tudásban rejlő potenciál elősegíti az újraértelmezést (Crewe et al., 2020).

A tézsesek egy részét pusztán a halálfélelem – pontosabban a félelem attól, hogy önkezükkkel kell véget vetniük életüknek – tartja életben életük azon pontján, ahol jelenleg állnak.

„Ha nem félnék a haláltól, már végeztem volna magammal. Az ismeretlentől félek, illetve attól, hogy ha belefogok és megakadályoznak benne, az utána jövő retorzió milyen lesz?”

„Én már egyszer megpróbáltam, hadd ne mondjam, hogy milyen nehéz. Azt szokták mondani, hogy aki megcsinálja, milyen gyáva – hát nem.”

A tézsesek körében háromféle típusú gondolkodás/hozzaállás figyelhető meg az életben maradás szándéka vonatkozásában. Az első a beletörődöttség és reménytelenek csoportja, akik a viszonylagos egészségükhöz és a pár, számukra minimálisan örömet okozó élvezeti cikkhez, élelmiszerhez való hozzáféréshez kötik az életben maradásukat.

„Nekem az a boldogság, hogy reggel dohány, kávé, kicsit lejjebb kellett adni a szintet.”

A második csoportba tartoznak azok, akiket megmaradt kapcsolataik, a szeretteiknek, családtagjaiknak – elsősorban anyának – tett ígérek kötik az élethez, s tart ez addig, míg a szerettek meg nem halnak.¹⁰

„Az asszonynak megígértem, hogy nem ölöm meg magam.”

„A fiammal még egy-két dolgot el kell intézzek.”

„Meddig bírom? Édesanyám haláláig. Nekem már nincs rajta kívül senkim.”

Vannak néhányan, akik hisznek a majdani szabadulásban, és céljuk, hogy addig ép ésszel kibírják – ők addig vannak életben, amíg ebben hinni képesek –, ők a harmadik csoport. A legreménytelibb, legpozitívabb hozzáállást ők mutatják. Ez a viszonyulás értelemszerűen a fiatalabb fogvatartottakra jellemző. Reménykednek a törvény módosításában, vagy akár az idő észrevétlen elmúlásában, egészen a negyven év elteltével bekövetkező kötelező kegyelmi eljárásig. Ők választották a legküzdelmesebb és legkeservesebb utat, amely tele van próbatétellel, csalódással és gyötrellemmel. Számukra az önfejlesztés, a másokhoz való kapcsolódás, a tanulás és a közösségi életben való részvétel iránti igény mind erős, hiszen önmaguk testi-lelki-szellemi kondicionálására törekednek a céljuk elérése érdekében. Ők azok, akik számára a büntetés-végrehajtásnak megoldást kell találnia arra, hogy valódi fejlődésüket segíthesse, hogy az elérhető célok sora a múltó évekkel ne szakadjon meg, ne apadjon el.

„Én nem akarok a börtönben meghalni. Próbálok úgy élni, hogy ha lesz egy felülvizsgálat, akkor az legyen, hogy ez az ember megkaphatja az esélyt. Én ennél többet nem tudok tenni.”

„A tész az életem részévé vált. De a lelkem mélyén még mindig bennem van a remény. Ha tudnám biztosan, hogy itt halok meg, akkor azonnal öngyilkos lennék. De érzem, hogy még kint leszek, ki kell mennem!”

A tészesek körében egy emberrel találkoztam, aki az évek során megtért, és elmélyült hitéletet folytat. A többségre ez nem jellemző.

Meghatározó aggodalmak, félelmek

Ha az étellel együtt járó válsághelyzeteket sorra vesszük, majd a börtönlét kezeiben belül értelmezzük, azt láthatjuk, hogy hasonló események hatására sodródhatnak az elítéltek is a legnagyobb válságokba, azzal a különbséggel, hogy

10 Sok tészes elítélt beszélt arról, hogy édesanyjának több fájdalmat nem akar okozni, ezért életben tartja magát, amíg anyja él, ezt követően azonban nem fog tovább feleslegesen küzdeni nyomorúságos létéért.

esetükben rendszerint nincsenek segítő személyek, támogató közeg, vagy az elviselhetlent enyhíteni szolgáló szerek. Egy szeretett személy elvesztése krízist okozhat mindannyiunk életében. Crewe és munkatársai azt találták, hogy a legerősebb félelem az általuk vizsgált elítéltek körében a szeretett személy elvesztése és a gyász. Mivel a temetésekre rendszerint nem engedik ki a fogvatartottakat, társaik előtt pedig sokszor nem mutathatják a gyász fájalmát, ezt az időszakot „jogfosztott bánat”-nak nevezik (Doka, 2002).

Krízist okozhat egy költözés vagy betegség is. A megszokott környezet megváltozása, vagyis az ebből való kiszakítás és egy új közegbe való bevetés egy tézses elítélt számára előzetes bejelentés és felkészülési idő nélkül következik be. Az elítélt megfosztatik a felkészüléstől és az elbúcsúzástól, így ezután előlőről kell kezdenie az adaptációt. A börtön világában a bizalmatlanság, a kételkedés, a megvetés és a félelem olyan mindent átszövő légkört teremt, amelyben az újrakezdés, az ismerkedés nem egyszerűen nyugtalanító és kellemetlen, de minden ilyen alkalom együtt jár a kényszerítő eszközök és a kontroll megnövekvő szintjével.¹¹

„Nekem ők a családom most: az örök, a nevelők, a pszichológusnő.”

„Engem például egyetlen dologgal lehet úgy isten igazából kikészíteni. Ha az állandóságom megszűnik. Az embernek megvannak a kis bevált napi rutinjai, az összes hülyeség, amihez ragaszkodik, ezért vagyunk meglőve sokszor, amikor parancsnokváltás van, vagy osztályvezető váltás van, és egész más jön, ami előtte éveken keresztül volt. Vagy ha elszállítanak.”

Az elítéltek életében két egyéb meghatározó tényező eshetőségével is számolni kell: az egyik a szabályok hirtelen és drasztikus változása, ami jellemzően életfeltételeik további szűkítését jelenti, a másik pedig a fogvatartott-társak felől érkező esetleges testi és lelki gyötrellem elszenvedése.

Crewe-ék beszámolnak arról is, hogy az általuk vizsgált börtönökben az egészségügyi ellátás minőségével kapcsolatos panaszok nagyon gyakoriak. Aki beteg vagy bármilyen egészségügyi problémája van, annak nincsenek jó kilátásai. Ugyanez elmondható a hazai büntetés-végrehajtási intézetekről is. Kifejezetten hátrányban vannak a tézsesek, akiknek problémás, nehézkes mozgatása miatt más elítéltekhez képest is reménytelenebb a helyzetük egészségügyi probléma esetén.

„Van bennem félelem, mi lesz, ha beteg leszek. Persze az öregséggel együtt jár a baj is, ezt tudom. Ha nem úgy működöm, ahogy kellene, akkor van vége. Nem kötögetem a kötelemet, de ha eljön az ideje, akkor óhatatlanul itt a vége.”

11 A tézsesek közül három befejezett öngyilkosság történt már az elhelyezés vagy az elhelyezés megváltoztatásának szándéka miatt, és ennél több elítélt szuicid szándékáról lehet tudni hasonló okokból.

Ha az elítélt hozzátartozója szenved betegségben, a fogvatartottat mardossa a bezártság miatti tehetetlenség, önváddal karöltve.

„A kintet egyszerűen távont tartom magamtól, mert nem tudok semmiben segíteni. Borzalmas, hogy nem tudok segíteni, nem tudok semmit csinálni.”

Az erény mint érték

Crewe-ék szerint sokan éltek meg a bebörtönzést egyfajta ébresztőként, felértékelődtek az igazi családi kapcsolatok és más kulturális javak. Ebben a vonatkozásban nagy a különbség a hosszú ítéletes, de a valamikori biztos szabadulás reményében bízó, illetve a tész ítélettel büntetésüket töltő fogvatartottak között. A tézsesek többsége nem fogalmaz meg olyan célt, amellyel bűnét jóváteheti. Úgy érzik, a büntetésük megfelelően súlyos, vagy súlyosabb a megérdemelt-nél, talán emiatt sem jellemző rájuk a lelkipurdalás. Inkább magukat siratják. Néhányan vannak, akik igazán megbánták, amit elkövettek, de többségében inkább a saját büntetésük és az önmaguk felett érzett sajnálat válik hangsúlyossá.

„Nem foglalkozom a bűncselekményeimmel. Olyan, mintha meg sem történt volna. Fiatal voltam. Most sem érdekel, idősebb korban. Semmi veszténivalóm nem volt, most sincs.”

„Megbántam-e, hogy embert öltem? Magát a tényt, azt, hogy megöltem egy embert, azt így nem, magát azt, hogy megcsináltam, azt bánom nagyon, de csak magam miatt.”

Ez alól is vannak kivételek. A kivételekre az átlagosnál magasabb intelligencia és érzelmi intelligencia jellemző. Jellemző az, hogy vannak külső, stabil támogató kapcsolataik, és az, hogy reménykednek abban, hogy egyszer még szabadulnak. Ők azok, akik tudatosan fejlesztik magukat, és jobb emberré akarnak válni.

„Ez az ítélet egy nagyon komoly folyamat, erő, hogy az ember ezt végigszenvedje, és ahhoz kell az embernek egy bizonyos remény, hogy érdemes csinálni. Hogy ne azt lássa az ember, hogy ő akármit is csinál, meg is gebedhet itt, úgy sem lesz ebből kiút. Nem tudják belőlem kiölni, mert akkor már rég vége lenne az egész történetnek, csak elkedvetlenít.”

Konklúzió és javaslatok¹²

Egy longitudinális vizsgálatban, akár a mozgóképnél, jóval árnyaltabb valóság válik láthatóvá: okok és okozatok láncolata és bonyolult hálózata rajzolódik ki.

12 A tézsesek fogvatartási körülményei vonatkozásában az általam javasolt szempontok szándékom szerint kizárólag a meglévő erőforrások jobb kihasználásán alapulnak, nem számolnak más források bevonásával.

Mind a helyzet, mind pedig a személy folyamatosan alakul. Mindeközben az a mesterségesen rugalmatlan, biztonságorientált rendszer, amely körülveszi, nem reagál ezekre a változásokra.

A rendszerben bekövetkező szabályozásváltozások drasztikus hatással vannak az extrém hosszú ítéletet töltőkre, akiknek egy egészen apró kedvezmény eléréséhez is – sokszor több éves – kitartó és kemény munkával kell bizonyítaniuk arra való érdemességüket.¹³ Az elérhető célok és megtartható kedvezmények alapvetően határozzák meg azt, hogy egy tészes elítélt évtizedei problémamentesen telhessenek. Ugyanígy a kedvezmények váratlan elvesztése, a bizonytalanul elérhető célok vagy az elérhető célok hiánya, a mindennapi életet befolyásoló szabályozások változásai aláássák a nyugodt, rendkívüli eseményektől mentes fogva tartás lehetőségét a hosszú ítéletesek esetében.

A büntetés-végrehajtás és az elítéltek érdeke közös: kiszámítható, stabil, nyugodt élet az büntetés töltése folyamán. Ezt létrehozni kiszámítható szabályozással és az ítélet hosszú éveit alatt egy előre kidolgozott, formális értelemben vett és egyénre szabott „fogvatartotti életpályamodell” segítségével lehetne. Egy életpályamodell segítségével, amely során az elítéltnak lehetősége van jó magaviselet fejében arra, hogy az általa preferált és megvalósítható céljait elérhesse. Ilyen célok lehetnek több területen, a fogvatartotti preferencia szerint: oktatás, sport, különböző kreatív, alkotó tevékenységek, programok, szakkörök, elhelyezés kívánt körülményei, munkavégzési feltételek.

Évtizedeken keresztül újabb és újabb célokat/lehetőségeket biztosítani a fogvatartottaknak nagy kihívás. Jelen dolgozatban sok olyan tevékenység és jutalomként értékelhető elfoglaltság megjelent, amelyek tészes fogvatartottak számára elérhetőek voltak, és amelyeknek rendkívüli jelentősége van a békés fogva tartás szempontjából.

A tészesek körében az önvizsgálat néhány esetben indult el, ahol az elítélt személyisége és az elhelyezési körülményei ezt megalapozhatták. Azonban ha a feltételrendszer nem adott, azaz az elítélt személyiségszerkezete és/vagy a börtönkörnyezet alkalmatlan arra, hogy az elítélt szembenézzen önmagával és tetteivel, az önrekonstrukció nem tud elindulni. Ha a toxikus stressz – amely a fogvatartotti elhelyezésből és a bánásmódból fakadhat – krónikus vagy elhúzódó, akkor az önszabályozás fejletlen marad. Ez maladaptív megküzdéshez, személyiségpatológiák kialakulásához vezet (Levenson & Willis, 2019). Így

13 A zárkában tartható tárgyak például meghatározóak lehetnek. Több tészeset ismerek, akik engedélyt kaptak arra, hogy növényeket gondozzanak, vagy kisállatot tartsanak a zárkában, vagy például barkács-tevékenységre kaptak engedélyt, majd ezeket, függetlenül a magaviseletükről, egy személyi változást követően egyik napról a másikra megvonták tőlük. Ezek a változások nagy törést és sokszor krízist okoznak az elítéltek számára.

járul hozzá a börtön ahhoz a folyamathoz, amelyben a fogvatartott visszafordíthatatlanul megfosztatik emberi mivoltától, majd konzerválja azt. Ha azonban a feltételrendszer lehetővé teszi azt, hogy az elítélt magába nézhessen, önvizsgálatot tartson, elindulhat a személyiségfejlődés és a felelősségvállalás, amely eredményeként büntetése alatt együttműködővé és megbízhatóvá válik, a társadalomra való veszélyességének mértéke pedig jelentősen lecsökken.

Azt kell végiggondolni, hogy vajon az elégtétel igényét a törvényes határokon belül tényleg minden áron ki kell-e meríteni, vagy vannak más, hosszú távon a társadalom szempontjából fontosabb aspektusok is, amelyeknek a mértéketlen megtorlás vágyán túl kell mutatniuk.

Felhasznált irodalom

- Antal Sz., Nagy L. T. & Solt Á. (2008). *Az életfogytig tartó szabadságvesztés empirikus és jogi összehasonlító vizsgálata*. Kutatási jelentés. Kézirat. Országos Kriminológiai Intézet. https://www.okri.hu/images/stories/KUTBESZ_UJ_2017/befkut_2008_hun.pdf
- Crewe, B., Hulley, S. & Wright, S. (2020). *Life Imprisonment from Young Adulthood: Adaptation, Identity and Time*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-56601-0>
- Doka, K. J. (Ed.) (2002). *Disenfranchised grief: New directions, challenges, and strategies for practice*. Research Press Pub.
- Levenson, J. L. & Willis, G. M. (2019). Implementing Trauma-Informed Care in Correctional and Supervision. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 28(4), 481–501. <https://doi.org/10.1080/10926771.2018.1531959>
- Liebling, A., Arnold, H. & Straub, C. (2011). *An exploration of staff-prisoner relationships at HMP Whitemoor: 12 years on*. Ministry of Justice–Cambridge Institute of Criminology Prisons Research Centre. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/217381/staff-prisoner-relations-whitemoor.pdf

A cikkben található online hivatkozás

URL1: *(József) Bancsók and László Magyar (No. 2.) v. Hungary*, app nos. 52374/15. 53364/15. <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-7165483-9721954>

A cikk APA szabály szerinti hivatkozása

Solt Á. (2023). „Aki el tudja fogadni, hogy a börtönben kell meghalnia, az minek éljen még éveket?”. *Belügyi Szemle*, 71(10), 1871–1886. <https://doi.org/10.38146/BSZ.2023.10.13>